

Головні засади діяльності антикорупційних судів: зарубіжний досвід для України

*Кирилюк Дмитро Володимирович*¹

Опубліковано	Секція	УДК
25.06.2024	Право	342.9

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12527417>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У системі протидії корупції суди відіграють важливу роль, оскільки саме у них розглядаються та вирішуються кримінальні справи, у тому числі, за фактами скоєння корупційних злочинів. У багатьох демократичних правових державах, крім судів загальної юрисдикції законодавством передбачено формування спеціалізованих антикорупційних судів, основним завданням яких є виключно розгляд справ про вчинення корупційних правопорушень (злочинів). Створення та діяльність цих спеціалізованих судів є питанням, що потребує детального вивчення, оскільки єдиного підходу до визначення їх місця та ролі у судовій системі немає. Питання створення спеціалізованих антикорупційних судів необхідно розглядати з позиції доцільності, ефективності та відповідності нормам національного та міжнародного законодавства.

Метою статті є вивчення основних засад діяльності антикорупційних судів у закордонних країнах для запозичення Україною їх позитивного досвіду щодо реалізації ними своїх завдань. Аналізуючи праці вітчизняних і закордонних науковців, визначено, що проблеми протидії корупції стосуються всіх сфер суспільства та держави. Усі учасники світової спільноти вивчають, розробляють та впроваджують нові правові інститути, які покликані підвищити ефективність заходів щодо протидії корупції. Однією з таких новел стали спеціалізовані антикорупційні суди, покликані максимально швидко, якісно та неупереджено вирішувати справи корупційної спрямованості.

Дослідження дозволило визначити, що проблеми та сумніви щодо можливостей вже наявних судів загальної юрисдикції ефективно боротися з корупцією спонукали країни розвивати спеціалізовані антикорупційні інститути. Крім того, створення спеціалізованих судових органів стає дедалі поширенішою рисою національних стратегій боротьби з корупцією. Зазначена тенденція є характерною і для України. Загальним аргументом на користь створення спеціальних антикорупційних судів є необхідність підвищення ефективності в оперативному вирішенні корупційних справ. Труднощі, які виникали у суспільствах відповідних держав при створенні у них цих судів, були пов'язані із занепокоєнням з приводу самої здатності судів неупереджено розглядати корупційні справи та не зазнавати при цьому впливу корупції.

¹ кандидат юридичних наук, приватний нотаріус, ORCID: 0009-0008-7664-8336

Ключові слова: судова система, боротьба з корупцією, спеціальна юрисдикція, адміністративна відповідальність, кримінальні правопорушення (злочини), забезпечення правопорядку.

Main principles of activity of anti-corruption courts: foreign experience for Ukraine

Abstract. Courts play an important role in the anti-corruption system, as they are the ones where criminal cases are considered and resolved, including those based on the facts of corruption crimes. In many democratic legal states, in addition to courts of general jurisdiction, the law provides for the formation of specialized anti-corruption courts, the main task of which is exclusively to consider cases of corruption offenses (crimes). The creation and operation of these specialized courts is an issue that requires detailed study, as there is no single approach to determining their place and role in the judicial system. The issue of creation of specialized anti-corruption courts must be considered from the standpoint of expediency, efficiency and compliance with the norms of national and international legislation.

The purpose of the article is to study the basic principles of the activity of anti-corruption courts in foreign countries in order for Ukraine to borrow their positive experience in the implementation of their tasks. Analyzing the works of domestic and foreign scientists, it was determined that the problems of combating corruption concern all spheres of society and the state. All participants of the world community study, develop and implement new legal institutions, which are designed to increase the effectiveness of measures to combat corruption. Specialized anti-corruption courts, designed to resolve corruption-oriented cases as quickly, qualitatively and impartially as possible, became one of these novelties.

The study made it possible to determine that problems and doubts about the capabilities of already existing courts of general jurisdiction to effectively fight corruption prompted countries to develop specialized anti-corruption institutions. In addition, the creation of specialized judicial bodies is becoming an increasingly common feature of national anti-corruption strategies. This trend is typical for Ukraine as well. A general argument in favor of the creation of special anti-corruption courts is the need to increase efficiency in the prompt resolution of corruption cases. The difficulties that arose in the societies of the respective states in establishing these courts were related to concerns about the very ability of the courts to impartially consider corruption cases and not be influenced by corruption.

Key words: judicial system, fight against corruption, special jurisdiction, administrative responsibility, criminal offenses (crimes), law enforcement.

Вступ

Постановка проблеми. В умовах сучасності найважливішим критерієм ефективності функціонування будь-якої держави є рівень корупції у ній, тому під час розробки пріоритетних напрямів модернізації системи публічного управління обов'язково плануються заходи боротьби із нею. Попри запровадження останніх в Україні рівень корупції у ній залишається достатньо високим. Відповідно до зазначеного звернення до міжнародного досвіду формування антикорупційних систем та аналіз конкретних заходів, що на практиці демонструють свою дієвість, є актуальним.

Основними суб'єктами боротьби з корупцією є держава, суспільство та громадяни – основні суб'єкти політичної системи. Способи їхнього впливу на корупційне середовище різні: держава визначає напрями політики у сфері протидії корупції, приймає правові норми, що встановлюють обмеження для осіб, які потенційно можуть мати відношення до вчинення корупційних актів, здійснює правове регулювання у сфері державної служби – основного елемента держави, найбільше схильного до зловживань заради особистої вигоди. Крім того, держава визначає легальні способи протидії

корупції, якими можуть скористатися інші учасники політичної системи з метою викорінення цього негативного явища державно-суспільної дійсності. Суспільство здійснює громадський контроль, який виражається в виявленні фактів корупції, надання їм розголосу, формування суспільної думки, що характеризується нетерпимістю до зловживань з боку посадових осіб, зверненні до уповноважених державних органів з метою спонукання їх до вжиття заходів, спрямованих на недопущення, припинення корупційних актів та покарання винних, звернення уваги громадян та держави на прогалини у законодавстві та неефективність окремих заходів щодо боротьби з корупцією. Головною складністю протидії корупції є реальне ставлення до неї держави як системи, яке є суперечливим. Причина цього полягає у тому, що держава, з одного боку, зацікавлена у викоріненні корупції для забезпечення ефективності державного управління та нормальних взаємин із суспільством та особистістю, але з іншого боку, у боротьбі з корупцією не зацікавлені корумповані урядовці. Підсумовуючи зазначене, вбачається, що створення антикорупційних судів – один з найбільш ефективних способів боротьби з корупцією, як з позиції суспільства, так і самої держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика функціонування антикорупційних судів в окремих аспектах була досліджена у таких працях О. Резнік [1], Т. Шанцило [2], В. Ємельянов [3], С. Шютте [4] та інші.

Метою статті є висвітлення основ діяльності антикорупційних судів у закордонних країнах і результатів реалізації ними своїх завдань для подальшого запозичення Україною їх позитивного досвіду.

Результати

Виклад основного матеріалу. До держав, які ефективно подолали корупційні явища у політичних структурах на різних рівнях відносяться Великобританія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Фінляндія. Також ці країни на початку XXI ст. почали здійснювати управління та контроль за проведенням антикорупційних реформ у державах Центральної Європи, Азії та Африки, внаслідок чого останні з них досягли певних успіхів у зазначеному напрямі реформування. Діяльність спеціально створених для протидії кризового типу корупції інститутів у більшості держав східноєвропейського простору, навпаки, не змогла вплинути на відповідні показники, а сама система антикорупційних органів характеризується низькою ефективністю та дублюванням функцій.

Крім того, з позиції теоретичного переосмислення у цій галузі найменш дослідженим в українській юриспруденції (і одночасно одним із найбільш суперечливих) елементом антикорупційного реформування є інститут антикорупційного правосуддя. Цей інститут активно розвивається на у правовому просторі демократичних країн світу, експерти яких обґрунтовують необхідність створення та функціонування неупередженої судової інстанції, до юрисдикції якої входить розгляд справ про зловживання посадових осіб вищого рангу всіх гілок влади, у висококорумпованих країнах, що відмічені зниженою громадянською свідомістю та низьким рівнем правової культури. Існує два критичні фактори успіху судової реформи: перший – це наявність політичної волі та злагоджена співпраця між Президентом України та Верховною Радою України, а другим чинником є активна участь громадськості в ініціюванні та контролі реалізації реформаторських заходів [1].

У закордонних судових системах антикорупційні суди можуть бути включені до системи загальних судів у вигляді судів першої інстанції, які мають пріоритетну юрисдикцію у справах про корупцію, або одноосібних суддів, уповноважених розглядати лише такі справи у місцевих судах загальної юрисдикції. Спеціалізовані суди (або квазісуди), як правило, діють на основі колегіальності, поряд з професійними суддями

до їх складу входять представники громадських організацій, асоціацій чи спеціалісти відповідної галузі.

Існують випадки формування такого типу як змішані суди, які функціонують як суди першої інстанції під час розгляду справ про корупцію та як апеляційні суди – під час розгляду інших категорій справ, а також системи універсальних антикорупційних судів. Розгляд справ судом – право, що існує у межах кожної правової системи, відповідно до особливостей якої визначається, в якому складі повинна бути розглянута справа, щоб прийняти найбільш правильне рішення по ній [2].

Особливості формування антикорупційних судів, яке має велике значення, по що йшлося вище, залежить від моделі, обраної державою. Для відбору суддів зазвичай застосовуються спеціальні процедури: претенденти складають іспит на наявність знань і практичних навичок у сфері права та проходять психологічне тестування, потім – спеціальну перевірку на чесність та неупередженість (перевірку джерел походження майна, перевірку на вразливість у плані шантажу чи інших форм неналежного впливу). У низці країн система формування антикорупційних судів аналогічна до процедури відбору суддів апеляційних судів.

Призначаються судді спеціально створеними комісіями, до складу яких входять представники різних гілок влади, іноді – громадянського суспільства, чи глава держави. Цілі переформатування кримінальної юстиції слугує практика формування «комплексних» антикорупційних судів, у яких справи розглядають і професійні судді, і судді *ad hoc* – юристи, що пройшли відбір, з-поміж викладачів права, адвокатів та інших професіоналів у сфері права, які після розгляду конкретної справи повертаються до своїх прямих функціональних обов'язків, а також з-поміж суддів у відставці. При цьому, попри формат організації антикорупційних судів і їх склад, їх ефективність залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних факторів, тому створення спеціалізованих антикорупційних судів не можна розглядати як повну панацею від корупції [3].

На думку С. Шютте спеціалізовані антикорупційні суди можна класифікувати, прийнявши за критерій поділу їх місце у суддівській ієрархії та ступінь автономності:

- за участі одноосібного судді, який призначається або уповноважений на розгляд справ про корупцію у загальних місцевих судах (при цьому процес оскарження рішень залишається таким як і для всіх інших справ). Зазначена практика поширена у Кенії та Бангладеш;
- спеціалізований антикорупційний суд, який є судом першої інстанції у справах про корупцію (апеляційні скарги розглядаються у Верховному суді). Спеціалізовані суди першої інстанції діють у Хорватії та Словаччині;
- антикорупційні суди змішаного типу: суд може функціонувати як суд першої інстанції при розгляді деяких (найважливіших) справ про корупцію та як апеляційний суд при розгляді інших справ, що розглядаються у першій інстанції загальними місцевими судами (апеляційні скарги на рішення такого антикорупційного суду подаються до Верховного суду). Суди змішаного типу створені в Уганді, Ботсвані, Палестині, Таїланді, Танзанії, Мексиці та на Філіппінах;
- модель універсального паралельного суду, при якій система антикорупційних судів включає як суди першої інстанції, так і апеляційні суди [4]. Універсальні антикорупційні суди досить ефективно працюють в Афганістані, Індонезії та Малайзії.

Наведена класифікація дозволяє сформулювати поняття антикорупційного суду як самостійного спеціалізованого суду, або структурного підрозділу суду, що спеціалізується на розгляді та вирішенні корупційних правопорушень (злочинів), а також пов'язаних із ними відносин. Існування спеціалізованих судів не є новелою у юриспруденції. Діяльність спеціалізованих органів правосуддя сприяє підвищенню

ефективності при вирішенні справ, найчастіше за допомогою спрощених процедур, а також сприяє прийняттю якісних і більш послідовних рішень. При створенні спеціалізованих антикорупційних судів робиться акцент на трьох основних причинах: ефективність їх діяльності, неупередженість і висока кваліфікація суддів.

Крім того, однією з причин запровадження антикорупційних судів у певних випадках є необхідність прискорення термінів розгляду справ корупційної спрямованості. Це обумовлено тим, що такі затримки розгляду подібних справ загрожують підірвати довіру громадськості. Також з тим, що суттєві затримки у розгляді справ збільшують ризик надання неправомірного впливу обвинувачених або їхніх спільників на свідків, фальсифікації доказів, а також вчинення інших дій здатних перешкодити об'єктивному та неупередженому розгляду справи. Істотне значення для оцінки ефективності діяльності спеціалізованого антикорупційного суду має його місце у національній системі правосуддя, а також залучення суддів на розгляд інших категорій справ.

Висновки

Попри те, що спеціалізовані антикорупційні суди створені та діють у низці країн, питання про їх доцільність та ефективність залишається відкритим. Ефективність роботи зазначених судів залежить від багатьох факторів і не можна розглядати створення спеціалізованого антикорупційного суду єдиний захід у боротьбі з корупцією.

Одночасно з цим на сучасному етапі питання неупередженості, незалежності та об'єктивності суддів не може бути вирішено виключно підвищеними критеріями та вимогами до кандидатів на посаду судді. Зазначена проблема вимагає глибокого та всебічного вивчення, та її рішення залежить від безлічі додаткових факторів і механізмів спрямованих на запобігання вчиненню корупційних правопорушень (злочинів) та підвищення прозорості судової системи та процесу здійснення правосуддя загалом.

Крім вищевикладених причин, як обґрунтування необхідності створення спеціалізованого антикорупційного суду варто відзначити створення судового корпусу, який вирізняється високою кваліфікацією, саме щодо справ корупційної спрямованості. Найчастіше справи зазначеної категорії є досить заплутаними, містять кілька епізодів вчинення корупційних правопорушень (злочинів), широку мережу співучасників та інших залучених осіб, особливо пов'язаних зі складними фінансовими операціями або складними схемами.

Список використаних джерел

1. Anti-Corruption Transformation Processes in the Conditions of the Judicial Reform in Ukraine Implementation / O. Reznik et al. *International Journal for Court Administration*. 2023. Vol. 14, no. 1. URL: <https://doi.org/10.36745/ijca.400> (date of access: 27.05.2024).
2. Anti-Corruption Transformation Processes in the Conditions of the Judicial Reform in Ukraine Implementation / O. Reznik et al. *International Journal for Court Administration*. 2023. Vol. 14, no. 1. URL: <https://doi.org/10.36745/ijca.400> (date of access: 27.05.2024).
3. Yemelyanov, V., Antonova, L., & Ivashova, L. (2022). ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF THE ANTI-CORRUPTION COURT: FOREIGN EXPERIENCE AND DOMESTIC REALITIES. *Public Administration and Regional Development*, (16), 314-336. <https://doi.org/10.34132/pard2022.16.02> (date of access: 27.05.2024).
4. Stephenson M.C., Schutte S.A. 2016. Specialised anticorruption courts: A comparative mapping. URL: <https://www.u4.no/publications/specialised-anti-corruption-courts-a-comparativemapping.pdf> (date of access: 27.05.2024).